

LINOTYPE, BRKAN, PRAŠINA

O koncepciji izložbe *Linotype, stroj iza crne umjetnosti* i o vrijednosti rada s likovnim umjetnicima izvan uobičajenih prostora u kojima se predstavljaju njihova djela

JULIJA GRACIN □ Tehnički muzej „Nikola Tesla”, Zagreb

U Tehničkom muzeju „Nikola Tesla” u Zagrebu od 6. lipnja do 7. srpnja 2024. održana je izložba naslova *Linotype, stroj iza crne umjetnosti*. U ovom ćemo se članku osvrnuti na rad na njezinoj koncepciji i na razlog zašto smo je osmislili upravo na način na koji jesmo.

Tehnički muzej „Nikola Tesla” u svom fondusu, u zbirci Tehnika pisanja i umnožavanja teksta, ima stroj za slaganje slova *Linotype*. Stroj se dugo nalazio u dislociranom depou. Tijekom revizije fundusa zapeo nam je za oko. Taj radni pogled „izvan pogleda” bio je okosnica cijele koncepcije. Istodobno je uključivao zaborav i izvlačenje iz zaborava, postojanje i nepostojanje. Stroj je bio zastrt paučinom i na njemu se nataložila prašina. Djelovao je kao slojeviti vizualan prizor, svojevrsna višeznačna skulptura.

Radeći unutar okvira muzeja jedne kategorije oslonili smo se na tradiciju umjetničkih intervencija u muzejske zbirke kako bismo u izložbu mogli uključiti značenja i pitanja koja nam je prva predodžba stroja u mraku depoa nametnula.

Koja razmišljanja muzej kao institucija u kulturi, može ponuditi? Zašto ne izložiti predmet (stroj *Linotype*) takav kakav je godinama stajao u depou – nepokretan, prekriven paučinom i slojem prašine? Time bismo naglasili njegovu ranjivost, izostanak smisla bez ljudskog dodira, dijelom bismo zadržali u bit muzejske struke – oživljavanje zaboravljenoga i „izložili” bismo jedan jedva vidljiv

IM 56, 2025.
TEMA BROJA
TOPIC OF THIS VOLUME

Linotype, stroj iza crne umjetnosti

Tehnički muzej „Nikola Tesla”, Zagreb

6. lipnja – 7. srpnja 2024.

Autorice koncepcije i kustosice izložbe: Julija Gracin i Nevena Štokić

Autor koncepcije izložbenog postava i oblikovanje postava: Viktor Popović

Autor fotografija na izložbi: Ante Brkan

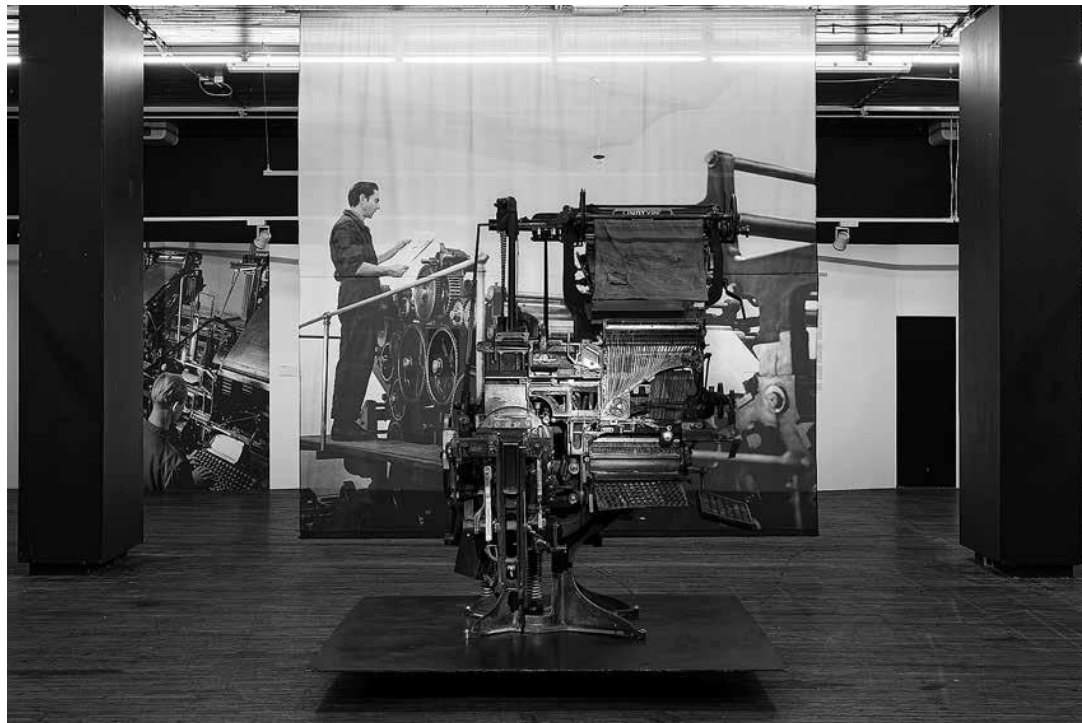
Autor grafičkih otisaka na izložbi: Viktor Popović

Autor fotografija: Viktor Popović

1 Bruno Latour, *Nikad nismo bili moderni* (Zagreb: Arkzin/aiir, 2004), 141-142.

2 Isto, str. 145, 146.

3 Usporediti: Jay Owens, *Dust, The Modern World in a Trillion Particles* (London: Hodder & Stoughton, 2024), 46-48.

a sveprisutan segment koji u sebi nosi niz asocijacija i simbolički je aktivan.

Prašinu. Vrijeme. Koncepti i metafore nizali su se i u pomoć je pristigla progresivna tradicija umjetničkih intervencija, poziva umjetnicima da rade s muzejskim zbirkama. Polje vizualnih umjetnosti, kao i svih ostalih umjetnosti, zajedno s književnošću, svako sa svojim izražajnim sredstvima, otvara semantička polja i usložnjava značenja.

Sretnih je okolnosti bilo još. Predmet u pitanju – stroj *Linotype*, bio je vizualno i sadržajno zanimljiv. *Linotype* (složenica od engleskih riječi *line of type* – linija tipografskih slova) stroj je koji se upotrebljavao u tiskarstvu, djelatnosti koja se stoljećima nazivala *crnom umjetnošću*, djelatnosti koja se bavi slovima, što je dodatno proširilo mogućnosti kojima se izložba mogla baviti i raspon značenja što ih je mogla sugerirati. Od 1450-ih godina, od Gutenbergova otkrića tiska uz pomoć pomičnih slova i tiskarske preše do godine 1886., kad je urar Ottmar Mergenthaler predstavio svoj izum (stroj *Linotype*) pri-

prema teksta za tisak obavljala se ručno. Slova su se, jedno po jedno, slagala rukom.

Tu nevjerojatnu, većini nas nepoznatu činjenicu da su se slova 436 godina slagala slovo po slovo iskoristili smo da bismo slovu pristupili kao fenomenu. Budući da se nisu samo slagala, već su se morala i izraditi, ili u drvu ili u olovu, nismo zaboravili na slovo i kao vizualni znak.

U popratnim tekstovima na izložbi ni u katalogu nismo objašnjavali stroj ni način na koji on funkcionira, već nas je zanimalo zašto su se slova toliko dugo vremena slagala jedno po jedno, zašto je taj proces bilo teško mehanizirati i zašto je *Linotype*, kad je predstavljen javnosti 1886. u New Yorku Thomas Alva Edison proglasio osmim svjetskim čudom. Taj sadržaj ovdje nećemo ponavljati, on se može naći u katalogu izložbe i dio je druge od tri cjeline kataloga naslovljene *Slaganje slova*. Taj se proces doista tako zvao, a njegov nas je naziv potaknuo da za drugi sadržaj izložbe, onaj vizualni, iskoristimo gramatičku sintagmu i naslovimo ga *Slaganje vremena*.

Prije nego što nastavimo, potrebno je reći da su integralni dio izložbe činile fotografije umjetničkog fotografa Ante Brkana iz Zbirke negativa Ante Brkana Galerije umjetnina Narodnog muzeja u Zadru, snimljene u tiskari *Narodnog lista* u Zadru od 1950. do 1970. godine.

Izložba je ostvarena međumuzejskom suradnjom Tehničkog muzeja „Nikola Tesla” i Galerije umjetnina Narodnog muzeja Zadar. Fotografije Ante Brkana snimljene u tiskari *Narodnog lista* (na izložbi su bile u užem izboru) svojom brojnošću i visokom kvalitetom čine ciklus dokumentiranja rada unutar jedne tiskare te su, kao takve, rijedak i dragocjen dokument kakav ne postoji u korpusu hrvatske fotografije. Velik broj njih objavljen je u samim novinama *Narodni list*, u rubrici „U slici i riječi”, rubrici koja se godinama nije mijenjala, a pratila je život grada Zadra i njegove okolice.

U potrazi za fotografijama na kojima se vidi rad na slovoslagarskom stroju *Linotype* našao se ciklus prekrasnih Brkanovih fotografija koje po svom majstorstvu, vrsnoći kadriranja te posvećenosti detaljima, od onoga što po sadržaju čini dokumentarnu fotografiju, jesu, *eo ipso*, umjetnička fotografija.

One su, osim stroja *Linotype*, bile predmetom stvaralačke intervencije umjetnika Viktora Popovića, čije je prihvaćanje našeg poziv bilo dragocjeno za cijelu koncepciju i realizaciju izložbe.

Još jedna sretna okolnost bila je činjenica da se upravo ovih godina Viktor Popović u svojim recentnim projektima koristi prašinom kao materijalom. S pigmentom dobivenim iz prašine skupljene u različitim prostorima ili s različitim predmeta stvara cikluse grafičkih otisaka u tehnici sitotiska koristeći se arhivskim fotografijama kao predloškom.

Na spomenutoj izložbi arhivski su predložak bile fotografije Ante Brkana. Grafički otisci Viktora Popovića u tehnici sitotiska, s pigmentom dobivenim iz prašine skupljene sa stroja *Linotype*, *punktum* su cijele izložbe, „naslanjale” su se na Brkanove fotografije i bile su dio umjetničke intervencije koja je, osim uvećanih Brkanovih fotografija, uključivala i stroj kao skulpturu. Stroj nije bio predstavljen kao tehnološki iskorak niti su Brkanove fotografije bile predstavljene kao dokument vremena. Vizualno, ta su tri elementa u prostoru zajedno tvorila „totalnu instalaciju”.

Semantički, usložnjavala su i raspršivala značenja između postojanja i nepostojanja, memorije i zaborava.

U depou, nepokretan i pod slojem prašine, predmet je bio ranjiv i pozivao je na empatiju.

Kako tehnika kao jedna od ljudskih djelatnosti, kao ni sve ostale, nije izolirana i ima utjecaja na sve nas i na naš okoliš, jedna od prvih knjiga za kojom smo posegnuli bila je knjiga Brune Latoura *Nikad nismo bili moderni*. Ni na izložbi ni u katalogu nismo citirali Latoura, ali su nas njegova razmišljanja iz te knjige potaknula na pristup izložbi u personifikaciji stroja, gotovo bića sa svrhom (protokom vremena, bez svrhe), odnosno, navela su nas da istaknemo njegovu današnju nesvrhovitost i da na njegovu primjeru postavimo pitanje što, zašto i koliko proizvodimo. Pitanje nije samo tehničko već je i političko, socijalno, ekološko i egzistencijalno. Na izložbi to pitanje nije bilo postavljeno izravno, stroj nije bio izložen kakav je bio u depou, ali ga je niz sadržajnih i vizualnih odluka sugerirao to pitanje. Slovoslagarski stroj, prvi koji je mehanizirao i šest puta ubrzao proces slaganja slova, bio je postavljen na sre-

dišnjemu mjestu i nasuprot uvećanoj preslici samoga sebe iz publikacije *Linotype Leadership*, *Mergenthaler Linotype Company*, iz vremena kad je najviše bio u upotrebi, dakle, sučeljen sa svojom slavnom prošlošću. Nigdje nije bio bez interakcije s čovjekom (kao što je bio u depou). Niti bez interakcije s ponovljenim, nekoč živim sadržajem Brkanovih fotografija u grafičkim otiscima Viktora Popovića napravljenima s pigmentom dobivenim iz prašine skupljene upravo sa stroja.

U navedenoj knjizi Bruno Latour, među ostalim, piše da je „čovjek u delegaciji, u prijelazu, u odašiljanju, u stalnoj zamjeni oblika”, u, kako kaže, „morfizmima”: „Upravo bi o morfizmu valjalo govoriti. U njemu se križaju tehnomorfizmi, zoomorfizmi, fiziomorfizmi, ideomorfizmi, teomorfizmi, sociomorfizmi, psihomorfizmi. Njihove veze i razmjene određuju anthropos.” Latour se ujedno pita kako bi ga strojevi ugrožavali: „On ih je stvorio, odaslao se u njih, u njihovim udovima podijelio svoje, s njima izgradio svoje vlastito tijelo. (...) On, dakako, nije stroj, ali onaj tko je vidio strojeve, zna kako su oni jedva mehanički.”¹

„Jedva mehanički” značilo bi da su bez čovjeka nepokretni. Na jednoj od Brkanovih fotografija na izložbi, ponovljenoj u grafičkom otisku Viktora Popovića, vidi se slovoslagar Josip Morović s rukama na tipkovnici (tzv. klavijaturi) stroja *Linotype*, što je detalj koji je poslužio kao plakat i naslovna stranica kataloga. Bez ruku na klavijaturi cijeli je stroj bio nepokretan. Klavijatura je bila jedini dio stroja koji nije bio mehaniziran i ovisio je o manualnom radu. Prosječna brzina tipkanja na klavijaturi bila je 6000 slova na sat. To je i danas još uvijek jednak broj slova u satu koji čovjek otipka na tipkovnici kompjutera ako ima gotov tekst pred očima.

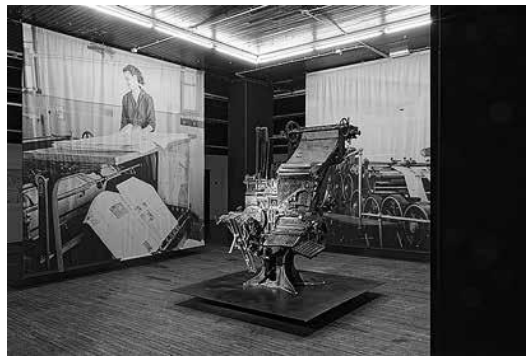
Strojevi su „tehnomorfizmi”, „hibridi” čija bi proizvodnja trebala biti „eksplicitna i zajednička, postati objekt proširene demokracije koja uređuje ili usporava njezin ritam (...) od tog usporavanja, od tog ublažavanja, tog reguliranja očekujemo našu moralnost”², piše Latour.

Nisu svjetska čuda, nastaju u dogovoru, s količinom znanja koja nije apsolutna i više nas trebalo bi biti uključeno u odluke o tome kojom se brzinom zamjenjuju.

Ili nestaju, također pod slojem prašine.

Ono što je vizualna predodžba stroja u depou sugerirala – nepostojanost, izostanak smisla i ranjivost, na izložbi je bilo prizvano drugim izražajnim sredstvima u grafičkim otiscima Viktora Popovića. Prašina je bila *vinculum substantiale* cijele koncepcije izložbe, ali bez suradnje s likovnim umjetnikom ne bi se mogla izraziti. Ima jednako simboličko značenje za sve nas, reziduum je i prirode i društva, moment pauze, usporavanja i refleksije tijekom izložbe.

Na ovom bismo mjestu željeli spomenuti nešto što nismo spomenuli u katalogu izložbe i time zaključiti. U još jednoj knjizi na koju smo se oslonili, nedavno objavljenoj knjizi o prašini – *Dust, The Modern World*

in a *Trillion Particles*, autorica Jay Owens spominje rad umjetnika Jorgea Otera-Pailosa iz godine 2016.³ Riječ je bila o velikim plaktama lateksa izloženima unutar glavne hale Westminsterске palače nakon njihova skidanja s fasade palače. Poslužile su kao inovativna metoda skidanja prašine i prljavštine nakupljene na fasadi tijekom vremena. Otero-Pailos je tu instalaciju nazvao *Etika prašine*, prema istoimenom tekstu Johna Ruskina. Taj prekrasni naslov eksplicira osjećaj života koji smo htjeli prenijeti izložbom. Prašina ima svoju etiku. Upravo tako sitna, transgresivna i nepostojana.

LITERATURA

Bruno Latour, *Nikad nismo bili moderni*, Arkzin/air, Zagreb, 2004.

Jay Owens, *Dust, The Modern World in a Trillion Particles*, Hodder & Stoughton, London, 2024.

Primljeno: 7. srpnja 2025.

LINOTYPE, BRKAN, DUST

THE CONCEPT OF THE EXHIBITION *LINOTYPE, MACHINE BEHIND THE BLACK ART AND THE VALUE OF WORK WITH VISUAL ARTISTS OUTSIDE THE USUAL SPACES IN WHICH THEIR WORKS ARE SHOWN*

In June 2024 the exhibition *Linotype, machine behind the black art* was held in the Nikola Tesla Technical Museum. This paper reviews the concept of the exhibition, imagined in the tradition of art interventions in museum collections and considering the semantic fields that were opened by collaboration with an artist inside a single-category museum (in this case, that of science and technology).

The exhibition is accompanied by photographs by the art photographer Ante Brkan, taken in the printing shop of the *Official Gazette* between 1950 and 1970 as well as by prints by Viktor Popović in the silkscreen technique with the use of pigments obtained from the dust collected from the Linotype machine in the holdings of Nikola Tesla Technical Museum and formed after Brkan's photographs.

The creation of the exhibition was spurred by the image of the Linotype machine while it was located out of sight in the remote storage facility of the Nikola Tesla Technical Museum, wound about by cobwebs and covered with a film of dust.

¹ Bruno Latour, *Nikad nismo bili moderni* (Zagreb: Arkzin/air, 2004), 141-142.

² Isto, str. 145, 146.

³ Usporediti: Jay Owens, *Dust, The Modern World in a Trillion Particles* (London: Hodder & Stoughton, 2024), 46-48.